

LATVIJAS ARHĪVI

ARHĪVI

Kārlis Zvirgzdiņš

VĀCBALTIEŠU ARHĪVU PĀRŅEMŠANA VALSTS GLABĀŠANĀ (1935. GADA RUDENS)

Rakstā izsekots tam, kā Latvijas Valsts vēstures arhīvā nonākuši Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības, Kurzemes literatūras un mākslas biedrības, Rīgas Lielās ģildes un Liepājas Lielās ģildes arhīva materiāli. Šis vācbaltiešu organizācijas bija uzkrājušas ievērojamas vēstures un kultūras vērtības, kas 1932. gadā tika iekļautas valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā. 1935. gada 5. septembrī Pieminekļu valde četru organizāciju arhīviem piemēroja "Noteikumu par pieminekļu aizsardzību" 20. paragrāfu, kas atļāva pārņemt aizsargājamo pieminekli valsts institūciju glabāšanā. Lai arī pārmetumi par nespēju kopt savus arhīvus bija pārspīlēti un nepamatoti, sekojošā tiesvedība leģitimēja to, ka Pieminekļu valdes un izglītības ministra A. Tentēļa lēmumu rezultātā faktiski notika vācbaltiešu arhīvu konfiskācija. Tā bija cieši saistīta gan ar latviešu zinātnieku vēlmi nostiprināt sava vēstures skatījuma pozīcijas, gan ar tiesisko un ideoloģisko situāciju K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā.

Atslēgvārdi: arhīvi, Ulmaņa autoritārais režīms, Kurzemes literatūras un mākslas biedrība, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Liepājas Lielā ģilde, Pieminekļu valde, Rīgas Lielā ģilde, Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrība, vācbaltieši.

Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) fondu vēsture ir kā spogulis mūsu reģiona sarežģītajai vēsturei. Dokumentu saglabāšanos, pārvietošanu un zaudējumus ārkārtīgi lielā mērā ietekmējušas varas maiņas, dažādi militāri un politiski konflikti, kā arī vēsturiskās apziņas veidošanās process un sabiedrības interešu smagumpunktu maiņa. Viena epizode šajā vēsturē saistās ar 1935. gada rudeni, kad valsts arhīvā nonāca četru vācbaltiešu organizāciju dokumentu kolekcijas, kas šodien pieskaitāmas pie vērtīgākajiem un arī visplašāk izmantotajiem LVVA fondiem ar daudzveidīgu dokumentu klāstu un plašām hronoloģiskajām robežām.¹

Divi no šiem fondiem saistās ar nozīmīgākajām vācbaltiešu zinātniskajām organizācijām Vidzemē un Kurzemē – ar Rīgas vēstures un senatnes pētītāju

biedrību un Kurzemes literatūras un mākslas biedrību.² Izveidojušās 19. gadsimta pirmajā pusē guberņu centros Rīgā un Jelgavā, šīs biedrības apvienoja nozīmīgākos vācbaltiešu zinātniekus un interesentus, kas daudz darīja ne vien vēstures pētniecībā, bet arī pieminekļu aizsardzībā un pagātnes mantojuma saglabāšanā un popularizēšanā. Abas organizācijas radīja gan savus muzejus (attiecīgi Doma muzeju un Kurzemes provinces muzeju), gan plašas arhīva dokumentu kolekcijas. Pārējās divas organizācijas – Rīgas Lielā ģilde³ un Liepājas Lielā ģilde – savukārt bija veidojušās vēl vairākus gadsimtus iepriekš kā tirgotāju apvienības. Kārtu sabiedrībā tās veica plašas politiskās un sociālās funkcijas, kļūstot par īpaši ietekmīgu spēku savas pilsētas pārvaldē. Ģilžu īpašā loma atspoguļojās arī to vēsturiskajos arhīvos.

Līdz šim tas, kā šo organizāciju vērtības nonākušas valsts kontrolē, zinātniskos pētījumos skatīts vien garāmejojot.⁴ Detalizēta šā gadījuma izpēte varētu ne tikvien ilustrēt sarežģītās vācbaltiešu un latviešu attiecības 20. gs. 30. gados, bet arī sniegt jaunus faktus par latviešu vēstures zinātnes veidošanās procesu un zinātnes un varas sadarbību K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā.

Arhīvu iekļaušana aizsargājamo pieminekļu sarakstā un inventarizācija

Par 1919. gada 1. septembrī darbu uzsākušā Valsts vēsturiskā arhīva krājuma kodolu kļuva kādreiz Rīgas un Jelgavas pils izvietoto Vidzemes un Kurzemes guberņu centrālo iestāžu arhīvi. 1919. gada 23. septembrī pieņemtie "Noteikumi par Valsts vēsturisko arhīvu" paredzēja, ka arhīvam padoti visi valsts resoru, komunālo un kārtu iestāžu arhīvi.⁵ Tādējādi, kad 1920. gadā tika likvidētas Vidzemes un Kurzemes bruņniecības, valsts arhīvs varēja pārņemt gan pašus bruņniecību arhīvus, gan arī seno dokumentu kolekcijas un daudzus Vidzemes vēsturisko institūciju arhīvus, par kuru izglābšanu un sakārtošanu bruņniecība savulaik bija parūpējusies.

Jau tobrīd no Latvijas iestāžu puses vērojama interese arī par citu vēsturiski nozīmīgu organizāciju arhīviem. Kad sarežģītajos pēckara apstākļos Kurzemes provinces muzeja pārstāvji vērsās pie Latvijas valsts pēc finansiāla atbalsta, izglītības ministrs J. Plāķis Ministru kabinetā iesniedza priekšlikumu valstij pārņemt muzeja vērtības, "*kuras ņemtas visā savā vairumā no mūsu zemes*" un tādējādi atzīstamas par visu zemes iedzīvotāju, nevis kādas šauras grupas īpašumu.⁶ Tomēr diskusijas jaunās valsts pārvaldes aparāta iekšienē noveda

pie slēdziena, ka neeksistē likums, kas atļautu privātas biedrības īpašuma pārņemšanu valsts pārziņā, un “demokrātiskā iekārta [...] nepielaiž pilsoņiem mantu atņemt”.⁷ Tādējādi gan vācbaltiešu zinātniskās organizācijas, gan arī ģildes toreiz vēl saglabāja kontroli pār saviem arhīviem, kuru sakārtošanai un uzturēšanai sarežģītajā pēckara laikā gan bija jāiegulda ievērojama enerģija.

1924. gada 7. novembra “Likums par Valsts arhīvu” paredzēja, ka arhīvā obligātinododami vienvalsts institūciju lietvedības materiāli, savukārt komunālo iestāžu un privāto organizāciju dokumentus tas var uzglabāt uz vienošanās pamata.⁸ Likuma grozījumi 1932. gada 1. jūnijā arhīva kompetenci atkal paplašināja, liekot pieņemt arī pašvaldību dokumentus un piešķirot tiesības apzināt privātos arhīvus, kā arī uzraudzīt dokumentu izvešanu no valsts.⁹ Tomēr nozīmīgāku lomu vēsturiskā mantojuma saglabāšanā Latvijas likumdošana piešķīra 1923. gadā nodibinātajai Pieminekļu valdei, kuras uzdevums bija sastādīt aizsargājamo pieminekļu sarakstus, kā arī dot atļaujas aizsargājamo pieminekļu pārvietošanai vai pārveidošanai.¹⁰ Nepieciešamības gadījumā pieminekļa statusu varēja piešķirt arī arhīviem, atsevišķiem dokumentiem vai bibliogrāfiskiem retumiem. Tomēr lielākā daļa no aizsargājamo pieminekļu sarakstos iekļautajām vienībām bija arheoloģiskie, arhitektūras vai mākslas pieminekļi. Dokumentu kolekcijas un arhīvi pieminekļu sarakstā lielākā skaitā tika iekļauti vien 30. gadu sākumā, kad Pieminekļu valdes līdzstrādnieki veica vairāku arhīvu un kolekciju apsekošanu.

1931. gada oktobrī un novembrī J. Juškevičs aprakstīja daļu no Kurzemes provinces muzeja arhīva Jelgavā.¹¹ Savukārt 1932. gada 26. aprīļa sēdē Pieminekļu valde nolēma inventarizēt Doma muzeju un Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības arhivāliju un bibliogrāfisko retumu kolekciju, Rīgas Lielās ģildes arhīvu, kā arī Kurzemes literatūras un mākslas biedrības kolekcijas.¹² Tāpat tika apzināti arī Liepājas Lielās ģildes dokumenti, kas tobrīd bija izvietoti Liepājas muzejā. Pēc pirmajiem inventarizācijas pasākumiem 1932. gada 6. septembrī Pieminekļu valde aizsargājamo pieminekļu sarakstā iekļāva visu četru organizāciju arhīvus un kolekcijas.¹³ Visai drīz pēc tam, 1932. gada 29. septembrī, Ministru kabinets pieņēma jaunus “Noteikumus par pieminekļu aizsardzību”, kas ievērojami paplašināja Pieminekļu valdes funkcijas, atvēlot tai tiesības vākt pieminekļus un inspicēt iestādes ar līdzīgiem darbības mērķiem. Savukārt pieminekļu īpašniekiem jaunie noteikumi nozīmēja papildu ierobežojumus un arī augstāku atbildības pakāpi, jo par

to pārkāpšanu bija paredzēta kriminālatbildība. Jaunums ar tālejošām sekām bija noteikumu 20. panta uzstādījums – *“ja inventarizēts kustams piemineklis bojājas un viņa īpašnieks nespēj to kopt vai nekopj saskaņā ar pieminekļu valdes rīkojumiem, pieminekļu valdei atsevišķos gadījumos ar izglītības ministra piekrišanu ir tiesība pārņemt pieminekli savā glabāšanā vai dot rīkojumus par pārvietošanu”*.¹⁴ Tieši 20. pants vēlāk kļuva par sviru četru vēsturisko arhīvu pārņemšanā.

Jānorāda, ka aizsargājamo pieminekļu sarakstā minētais arhīvu un kolekciju apjoms bija ārkārtīgi nekonkrēts. Lai to precizētu, Pieminekļu valdes līdzstrādnieki ilgākā laika posmā veica dokumentu aprakstīšanu. 1932. gada septembrī Liepājas Lielās ģildes arhīva senāko daļu uzskaitīja R. Malvess, bet 19. gadsimta dokumentu aprakstīšanu 1933. gada maijā turpināja I. Ušerovska.¹⁵ Pēc tam, kad Pieminekļu valde bija veikusi arhīva inventarizāciju, Liepājas Lielā ģilde, domājams, 1934. gada sākumā beidzot drīkstēja īstenot jau 1932. gada vasarā Pieminekļu valdei pausto ieceri pārvietot dokumentus no Liepājas muzeja, kur telpu trūkuma dēļ tie reiz provizoriski tika novietoti, uz savām jaunajām telpām.¹⁶

Pie Rīgas Lielās ģildes arhīva apzināšanas no 1933. gada janvāra līdz aprīlim strādāja R. Malvess, kurš veica pašas ģildes vēsturisko dokumentu apsekošanu un aprakstīšanu, neie pazīstoties ar atsevišķi uzglabātajiem materiāliem, kas attiecās uz dažādām ar ģildi saistītām institūcijām, piemēram, Sv. Jura hospitāli.¹⁷ Veicot arhīvu pieminekļu apsekošanu un vēlāk arī aprakstīšanu, katrā vietā tika konstatētas kādas nebūšanas – pārvietotas lietas, nenumurētas lietu lapas, neprecīzi katalogi u. tml. Tās minētas arī 1932. un 1933. gadā sastādītajos līdzstrādnieku ziņojumos vai aktos, kas fiksēja inventarizācijas rezultātus. Piemēram, Doma muzejā inspektors A. Štāls sastādīja aktu, kurā norādīja uz jumta telpās neapmierinošā stāvoklī glabātiem vēsturiskiem priekšmetiem.¹⁸ Taču nekāda tūlītēja Pieminekļu valdes rīcība nesevoja – nevienai no biedrībām nepienāca nekādi norādījumi vai aizrādījumi. Vienīgi Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrība no Pieminekļu valdes priekšsēdētāja F. Baloža, Latviešu folkloras krātuves pārziņa K. Strauberga un Valsts vēsturiskā muzeja direktora V. Ģintera sakarā ar biedrības 100 gadu jubileju 1934. gada 6. decembrī saņēma apsveikuma telegrammu, kas uzsvēra *“biedrības nopelnus pagājušos gadu desmitos Latvijas vēstures un aizvēstures materiālu krāšanas darbā”* un novēlēja arī turpmāk *“tikpat sekmīgi kalpot atjaunotās Latvijas valsts interesēm un viņas vēstures pētīšanai”*.¹⁹

Kopš 1933. gada jūnija Pieminekļu valdes darbinieki bija ķērušies pie Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības arhīva apzināšanas. Tomēr 1934. gada decembrī darbi bija jāpārtrauc līdzekļu trūkuma dēļ. Kultūras fonds naudu atkal piešķīra, un 1935. gada februārī R. Malvess un V. Grīnbergs profesora A. Tentelja vadībā atsāka biedrības dokumentu aprakstu sastādīšanu.²⁰

Arhīvu pārvietošana

Par sekojošajām norisēm 1935. gada vasarā avotu diemžēl ir maz, un tie neļauj pilnībā rekonstruēt procesa gaitu. 1936. gada 26. jūlijā tobrīd jau ministrs un līdz ar to Pieminekļu valdes virsuzraugs Augusts Tentelis, ziņojot par darbu rezultātiem Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības arhīvā, norādīja, ka dokumenti un to lapas konvolūtu ietvaros nav numurēti un tāpēc varot tikt pārvietoti vai nozaudēti.²¹ Zināms, ka 21. augustā Pieminekļu valde lūgusi prefektūru veikt neuzkrītošu biedrības novērošanu, jo bijušas norādes, ka tā varētu pārkāpt pieminekļu aizsardzības noteikumus. Tajā pašā dienā, tātad vēl pirms kādu nebūt novērošanas rezultātu saņemšanas, Pieminekļu valde ar konfidenciālu rakstu izglītības ministram paziņojusi, ka pret biedrību nolēmusi piemērot sankcijas.²²

1935. gada 3. septembrī pēc Pieminekļu valdes priekšsēdētāja pieprasījuma profesors A. Švābe iesniedzis ziņojumu par stāvokli Kurzemes literatūras un mākslas biedrības arhīvā, kuru viņš bija apmeklējis pētniecības nolūkos.²³ Divas dienas vēlāk, 1935. gada 5. septembrī, sanāca Pieminekļu valdes sēde,²⁴ kas iepazinās ar A. Švābes rakstu, kā arī uzklusēja R. Malvesa ziņojumu, kurā tas izklāstīja savus novērojumus Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības, Rīgas Lielās ģildes un Liepājas Lielās ģildes arhīvā. Vismaz attiecībā uz Rīgas Lielo ģildi tas nozīmēja, ka R. Malvess atreferēja savu 1933. gada ziņojumu, jo pēcāk viņš tās arhīvu apmeklējis nebija. Balstoties šajā informācijā, sēdē vienbalsīgi tika pieņemti lēmumi par nepieciešamību attiecināt uz minēto četru organizāciju arhīviem Pieminekļu aizsardzības noteikumu 20. pantu par pieminekļu pārņemšanu valsts glabāšanā. Lai gan katra atsevišķā lēmuma pamatojums atšķīrās, tomēr neviens no biedrībām piesūtītajiem paziņojumiem nebija pārāk izvērsti un argumentēti. Tā Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrībai *“arhīvā konstatēti ļoti vērtīgi un līdz šim nepazīstami Latvijas vēstures pirmavoti. Šie dokumenti bez kādas numerācijas iesaiņoti lielos konvolūtos ar vienu kopēju tituli [...]. Tomēr konvolūta titulis nedod nekādus noteiktus norādījumus uz*

dokumentu saturu un skaitu. Tāpēc dokumentus, kamēr tie atsevišķi nav reģistrēti Pieminekļu valdē, var bez kādas kontroles iespējas pārvietot citos konvolūtos, kas bieži novērots, vai vispār novietot ārpus arhīva skapjiem".²⁵ Liepājas Lielās ģildes arhīvu savukārt apdraudējis tas, ka dokumenti "*glabājas ugunsnedrošā telpā, Ģildes patversmes koridorā*".²⁶ Lai cik dažādi interpretējams šķistu norādījums, ka Rīgas Lielās ģildes vēsturiskie dokumenti pārvietojami uz Valsts arhīvu "*sakarā ar ziņojumu par nekārtībām*",²⁷ tomēr visnekonkrētākais pārmetums piesaukts attiecībā uz Kurzemes provinces muzeja arhivāliju kolekciju, kas "*netiek pienācīgi kopta un uzraudzīta*".²⁸

Neraugoties uz Pieminekļu valdes ierosinājumu vājo pamatojumu, izglītības ministrs tūlīt piekrita ieteiktajiem pasākumiem un atļāva pārvietot Rīgas Lielās ģildes un abu zinātnisko organizāciju arhīvus uz Valsts arhīva telpām, bet Liepājas Lielās ģildes dokumentus – uz Liepājas muzeju. Tajā pašā dienā Pieminekļu valdes pārstāvji policijas pavadībā aizzīmogoja Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības un Kurzemes literatūras un mākslas biedrības arhīvu.²⁹ Rīgas Lielās ģildes arhīvs tika apzīmogots 7. septembrī.³⁰ Liepājas Lielajai ģildei lēmumu par arhīva pārvietošanu paziņoja 1935. gada 6. septembrī.³¹ Sekojošajās dienās visās krātuvēs norisinājās dokumentu zīmogošana un saiņošana pārvietošanas vajadzībām. Piemēram, Jelgavā tika sagatavoti 177, bet Rīgas Lielās Ģildes arhīvā – 220 saiņi.³² Septembra otrajā pusē dokumenti nogādāti uz Valsts arhīvu un Liepājas muzeju. Ņemot vērā plašo definējumu aizsargājamo pieminekļu sarakstā, pārvietošanai bija pakļauti ne vien biedrību īpašumā esošie vēsturiskie dokumenti, bet arī dažādi privātpersonu deponējumi un saistītu organizāciju arhīvi, kas atradās attiecīgajās telpās. Pārvietošana noslēdzās 1935. gada 28. septembrī, kad Pieminekļu valdes priekšsēdētājs lūdza Valsts arhīva direktoru, lai tas personīgi rūpētos par pārvesto arhīva drošību.³³ Atvesto saiņu sastāvs arhīvā tika pārbaudīts 1935. gada decembrī un 1936. gada janvārī.

Viens no arhīvu pārņemšanu pavadošajiem Latvijas iestāžu pasākumiem bija vēršanās pret Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības priekšsēdi un Rīgas Lielās ģildes arhivāru Arnoldu Feiereizenu, kurš gandrīz trīs gadu desmitus – kopš 1907. gada 1. jūlija – cienīgi bija vadījis arī Rīgas pilsētas arhīvu. 1935. gada 18. septembrī pilsētas Izglītības valdes priekšnieks A. Vičs griezās pie pilsētas galvas ar ierosinājumu to atlaist pašvaldības darbiniekam noteiktā maksimālā vecuma pārsniegšanas dēļ. Norādītos 65 gadus A. Feier-

eizens bija sasniedzis pasen – 1933. gada 4. augustā – tāpēc zīmīgs ir brīdis, kad pilsētas pašvaldība izšķirās, ka viņa *“paturēšana par pilsētas vēsturiskā arhīva pārzini arī uz priekšu nav nepieciešama”*.³⁴ Tiešu pierādījumu nav, tomēr var pieņemt, ka A. Feiereizena atlaišanas patiesie apsvērumi bija līdzīgi kā gadījumā, kad Iekšlietu ministrija 1935. gada novembrī no Izglītības ministrijas prasīja atsaukumi Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotekāra Ludviga Štīdas darba atļaujas pagarināšanas lietā. Pieminekļu valde iebilda ar pamatojumu, ka *“ši bibliotēka satur daudzus latviešu tautai svarīgus materiālus, kuru pārraudzību un uzglabāšanu vajadzētu uzticēt labi kvalificētam bibliotēku darbiniekam, pie tam Latvijas pilsonim un vēlams latvietim.”*³⁵ Tā kā kvalifikācijas un priekšzīmīgās darbības dēļ L. Štīdu rekomendēja Valsts bibliotēkas direktors M. Stumbergs, tad izšķiroša nozīme par labu noraidījumam, šķiet, būs bijusi L. Štīdas valstiskajai un nacionālajai piederībai. Arī A. Feiereizens, vācu minoritātes pārstāvis, vadīja īpaši vērtīgu dokumentu krātuvi, kurā glabājās senākie dokumenti par Latvijas vēsturi. Turklāt valsts galvaspilsētas arhīva vadītāja postenis apliecināja A. Feiereizena prasmes un profesionalitāti, kas savukārt tika nopietni apšaubīta, izvirzot apsūdzības viņa vadītajai biedrībai un arhīvam.³⁶ Domājams, tieši šo pretrunu dēļ viņam nācās atstāt amatu, kurā tika iecelts arhīvā tikai sešus mēnešus nostrādājušais V. Biļķins.

Iespējams, sava loma Rīgas arhīva vadītāja nomaiņā bija arī publikācijām, kuras kopš 12. septembra parādījās Vācijas presē un kuru avots droši vien bija meklējams kādā no vācbaltiešu organizācijām, kas bija cietušas no Pieminekļu valdes pasākumiem.³⁷ Īsajos rakstīņos īpaši atzīmēta policijas līdzdalība pārņemšanas pasākumos, kā arī uzsvērtā vācu senā vēsture Latvijā un arhīvu izšķirošā nozīme tās apliecināšanā. Saprotams, ka vācu laikraksti Pieminekļu valdes pasākumus tulkoja kā vēršanos pret vācu minoritāti, taču kopumā publikācijas nepārkāpa korektuma robežas. Izņēmums varēja būt raksti izdevumā *“Völkischer Beobachter”* un *“Greifswalder Zeitung”*, kas runāja par *“mazu marginālu valstu”* vēršanos pret citu tautu pamatvērtībām un Latvijas vācu kopienas, kuru ar Vāciju saista *“nepārraujamas asinssaites”, “izvarošanu”*.

Lai arī nepārprotamus attiecīgo valsts institūciju rīkojumus pagaidām atrast nav izdevies, tomēr var apgalvot, ka Latvijā tika cenzēti vietējās preses izteikumi un regulēta ārzemju publikāciju parādīšanās par arhīvu pārņemšanas jautājumu. Uz to norāda ne vien minējumi avīzē *“Berliner Tageblatt”*, bet arī divas F. Baloža vēstules izglītības ministram 20. septembrī.

Ar šīm vēstulēm ministrs saņēma oficiālā Pieminekļu valdes viedokļa cauraustu informāciju – *“nelielu rakstiņu, kuru būtu vēlams, ja Jūs tam piekristu, ievietot avīzēs “Rīts” un “Brīvā Zeme” bez autora paraksta”*. Otrā, konfidenciālā vēstulē norādīts, ka šo informāciju derētu *“izsniegt arī presei un radiofonam, uzturot tomēr Iekšlietu ministrijas preses biedrības nodaļas rīkojumu spēkā par minēto darbu aprakstu un novērtēšanu neieviešanu mūsu avīzēs bez Izglītības ministrijas tiešas piekrišanas”*.³⁸ Pieminekļu valdes piespēlētā informācija, domājams, bija pamatā publikācijām, kas 1935. gada 26. septembrī beidzot parādījās dažādās latviešu avīzēs.³⁹ Raksti tēlaini vēstīja, ka *“kaut kur jumta pašobelēs un bēniņos zem lāstekām žurku barībai bija pamesti veseli svarīgu dokumentu saiņi vai pat veseli arhīvu fondi, kas pamazām satrūdēja un zuda vēsturei”*, bet tagad tie esot pārvesti uz ugunsdrošām, atsevišķi noslēdzamām dzelzsbetona telpām ar labi izbūvētiem plauktiem un pienācīgu apkuri. Kopumā publikācijas bija visai vienveidīgas, un, lai gan izrāva pārmetumus vācu arhīviem no konteksta, tomēr saglabāja korektumu arī tad, kad ar plašiem pieminekļu aizsardzības noteikumu citātiem centās atspēkot vācu preses izteikumus.

Latvisko publikāciju vidū izcēlās ar pseidonīmu *Nordicus* publicētais “Jaunāko Ziņu” ievadraksts. Tas visai tieši aicina stingrāk vērsties pret Latvijas vāciešiem, kuriem izteikti dažādi gan atklāti, gan aizplivuroti pārmetumi un apvainojumi. Rakstā izvērstāk uzskaitīti pārkāpumi katrā no pārvietotajiem arhīviem. Tajos atrodami dokumenti, kas *“bez kādas numerācijas iesaiņoti lielos konvolūtos”* un novietoti *“ārpus arhīva skapjiem”*, vai lietas, kuras veido *“neregistrētas valējas lapas vai nepaginēti sējumi”* un kas *“uz kumodes vienkārši sakrautas”*. Tāpat arī *“konvolūts Letten tīši vai netīši nepareizi novietots, it kā noslēpts”*, bet *“vairāki katalogā minēti dokumenti arhīvā nav atrodami”* un *“registos pielaistas hronoloģiskas kļūdas”*. Īpaši ļauns stāvoklis valdījis Liepājas Lielās ģildes arhīvā, *“kura atslēga pat glabājusies pie patversmes pārziņa, jo arhīvs novietots ugunsnedrošā patversmes koridorā”*. Šiem atsevišķo arhīvu konkrēto pārkāpumu uzskaitījumiem sekoja vispārināts apgalvojums, ka *“visi šie retie, ļoti vērtīgie vēsturiskie materiāli sakrauti čupās, apstākļos, ko var apzīmēt par noziedzīgu nolaidību. Kā gan citādi varētu šo materiālu glabātāju izturēšanos apzīmēt, ja vēsturiskie dokumenti tiek glabāti bēniņos, kur mainās temperatūra, kur baloži lidinās un atstāj savas pēdas, ja materiālus uzglabā pat patversmes koridorī? Pēc fotogrāfijām var spriest, kāda nolaidīga nekārtība valdījusi glabātuvēs: saiņi appellejuši, pa daļai saplēsti, cietuši no lietus un pussatrūdējuši! Vēlreiz: šāda*

izturēšanās ir noziedzīga nolaidība".⁴⁰ Tādējādi autors neapmierinājās tikai ar pārspilējumiem, noklusējumiem, īpatnām faktu kombinācijām, bet izvirzīja arī nopietnus apvainojumus vācbaltiešu arhīvu virzienā.

Tiesvedība

Tieši pēdējā minētā rindkopa bija pamats, lai izvērstos publisks tiesas process, kurā iesaistījās, savu viedokli izteica un tādējādi cits pret citu nostājās vācbaltiešu un latviešu vēsturnieki un arhīvistu. Rīgas Lielās ģildes eltermanis Eižens Švarcs rakstā paustos apvainojumus noziedzīgā nolaidībā uzskatīja par personisku apmelojumu un goda un cieņas aizskārumu un tāpēc 1935. gada 9. novembrī Rīgas apgabaltiesā iesniedza sūdzību pret "Jaunāko Ziņu" redaktoru Ernestu Arni.⁴¹ Vēl pirms tam – attiecīgi 5. un 7. oktobrī – Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrība, Kurzemes literatūras un mākslas biedrība kopīgi ar Kurzemes provinces muzeja un Ateneuma biedrību un Rīgas Lielās ģildes biedrību, kuru protestus jau bija noraidījis izglītības ministrs,⁴² sūdzības par Pieminekļu valdes un izglītības ministra lēmumu likumību iesniedza augstākajā Latvijas tiesu instancē – Senāta Administratīvajā departamentā. Tādējādi sūdzību rezultātā aizsākās četri tiesas procesi, kuru materiāli sniedz izvērstu ieskatu abu pušu argumentos.⁴³

Gatavojoties savu interešu aizstāvēšanai tiesā, Pieminekļu valde vāca ziņas par visiem iespējamiem pārkāpumiem un norisēm, kas varētu mest ēnu uz vācu arhīviem. Tika domāts pat par iespēju ierosināt pretsūdzību pret Kurzemes provinces muzeju.⁴⁴ Visumā tomēr tiesās piesauktie pārkāpumi palika tie paši, kas iepriekš jau minēti saistībā ar *Nordicus* rakstu "Jaunākajās Ziņās". Jāatzīst, ka, tiesvedības dokumentos konkretizēti un oficiālā un precīzā valodā izklāstīti, šie fakti lielā mērā zaudē savu smagumu un kategoriskumu un kopā ar apvainoto vācbaltiešu organizāciju skaidrojumu iegūst jaunu kontekstu. Tā, piemēram, Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības telpās kaudzē sakrautie it kā senu manuskriptu sējumi bijuši vien noraksti no Kēnigsbergas arhīva dokumentiem, savukārt bēniņos izvietotie dokumenti – tobrīd nezināmas tirdzniecības firmas grāmatas, kuru vērtība Latvijas vēstures zinātnē diemžēl nav īsti apzināta vēl šobaltdien.⁴⁵ Šā pētījuma mērķis nav izvērtēt, kuri no minētajiem faktiem bijuši patiesi un kurai pusei katrā konkrētajā jautājumā bijusi lielāka taisnība. Kopumā tomēr raksta autors kā arhīva darbinieks atļaujas norādīt, ka Pieminekļu valdes

norādītie pārkāpumi, trūkumi un īpatnības drīzāk bija saistītas ar šo arhīvu komplicēto vēsturi, salīdzinoši nelielo apjomu un ciešo saikni ar attiecīgās organizācijas aktīvo darbību, bet nebūt nenorādīja uz īpašnieku ļaunprātību vai neieinteresētību. Turklāt katrs no šiem gadījumiem bija individuāls.

Vismaz daļēji to netieši atzina arī tiesa, kas 1936. gada 20. februārī sanāca, lai lemtu par E. Švarca sūdzību pret "Jaunāko Ziņu" redaktoru. Diskutējot par moderna arhīva iekārtas un izmantošanas jautājumiem, Lielās ģildes pārstāvji ar pieaicinātajiem vācbaltiešu vēsturniekiem lietpratējiem tiesā uzstājās pret latviešu zinātniekiem, Pieminekļu valdes un citu kultūras mantojuma iestāžu darbiniekiem.⁴⁶ Pēc 11 stundas ilgušas sēdes E. Arni pilnībā attaisnoja, taču 6. martā pasludinātā pilnā sprieduma teksts parāda, ka attaisnojuma pamatā zināmā mērā bija strīdīgā teksta laikrakstam izteikti labvēlīga interpretācija. Pirmkārt, tiesa konstatēja, ka nebūšanas, galvenokārt saistībā ar reģistra neaktualitāti, Lielās ģildes arhīvā tiešām pastāvējušas, vai, mazākais, avīzes redaktors, balstoties Pieminekļu valdes ziņojumos izglītības ministram, varēja uzskatīt, ka nekārtības bijušas. Otrkārt, analizējot rakstu, tiesa secināja, ka apvainojošie izteikumi par noziedzīgu nolaidību attiekušies nevis uz visiem, bet gan tikai uz vienu – Liepājas Lielo ģildes – arhīvu.⁴⁷ *Nordicus* tādējādi izrādījās nedz melojis, nedz arī apvainojis sūdzētāju E. Švarcu, bet gan vērsies pret Liepājas Lielo ģildi. Diemžēl šā raksta autoram nav ziņu, kāda bija Liepājas Lielās ģildes locekļu reakcija uz tās arhīva konfiskāciju un vēlāko tiesas spriedumu, kas to padarīja par arhīvu uzturēšanas galveno grēkāzi. Katrā ziņā Rīgas apgabaltiesas sprieduma pasludināšanas brīdī ģilde jau atradās likvidācijas procesā, tāpēc neko daudz iebilst vairs nevarēja. Sagaidījuši sūdzētājam nelabvēlīgu spriedumu E. Švarca lietā, savas pretenzijas pret "Jaunāko Ziņu" atbildīgo redaktoru Ernestu Arni un izdevēju Emīliju Benjamiņu atsauca arī Kurzemes literatūras un mākslas biedrības pārstāvji H. Gothards un V. Šlaus, kas prasību Jelgavas apgabaltiesā bija iesnieguši 1936. gada 8. janvārī.⁴⁸

Senātā iesniegto vācbaltiešu organizāciju sūdzību izskatīšana salīdzinoši kavējās. To veicināja arī Izglītības ministrijas rīcība, kas savus paskaidrojumus par lietas apstākļiem iesniedza tikai pēc sešiem mēnešiem – 1936. gada aprīļa sākumā.⁴⁹ Tāpēc pie jautājuma izlemšanas Senāta Administratīvais departaments varēja ķerties tikai maijā. Tas katrā ziņā ļoti atvieglināja sprieduma pieņemšanu Rīgas Lielās ģildes sūdzības gadījumā. 1935. gada

30. decembrī pieņemtais "Likums par Latvijas tirdzniecības un rūpniecības kameru" paredzēja, ka "līdzšinējam visāda veida un nosaukuma bezpeļņas tirdzniecības un rūpniecības, resp., rūpnieku un tirgotāju biedrībām, savienībām un dažāda rakstura organizācijām jāizbeidz sava darbība 3 mēnešu laikā".⁵⁰ Saskaņā ar finanšu ministra uzskatu, likums attiecās arī uz tirgotāju organizāciju Rīgas Lielo ģildi, kas gan to centās apstrīdēt, saucot sevi par vispārēju kulturālu biedrību, kuras mērķi nav tikai šauri saimnieciski. Senāts Lielās ģildes sūdzību par finanšu ministra lēmumu noraidīja, un 1936. gada 1. aprīlī Iekšlietu ministra biedrs biedrību slēdza, par likvidatoru ieceļot Tirdzniecības un rūpniecības kameru.⁵¹ Tā kā kamera ģildes sūdzību par izglītības ministra lēmumu arhīva jautājumā neuzturēja spēkā, tad 1936. gada 18. maijā Senāta Administratīvais departaments nolēma to atstāt bez ievēribas.⁵²

Arī Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības lietu Senāts faktiski neizšķīra pēc būtības, lai arī abas puses bija sagatavojušas izvērstus pamatojumus savām pozīcijām. 1936. gada 18. maijā Administratīvais departaments caurskatīja biedrības statūtus un pēdējās pilnsapulces protokolus un secināja, ka biedrības sūdzība nav izskatāma, jo tās iesniedzēji – biedrības valde – neesot likumīgi biedrības pārstāvji. Tiesa norādīja, ka 1935. gada 5. jūnija pilnsapulce aklamācijas ceļā, t.i., visiem kopīgi paužot savu piekrišanu, apstiprinājusi jau eksistējušo valdi, nevis statūtos paredzētajā kārtībā organizējusi aizklātas priekšstāvju vēlēšanas.⁵³

Tādējādi Senāts plašāku situācijas izvērtējums veica tikai vienas – Kurzemes literatūras un mākslas biedrības un Kurzemes provinces muzeja biedrības – sūdzības gadījumā, lēmumu pieņemot 1936. gada 15. jūnijā. Šā raksta autors, būdams vēsturnieks, neņemas izvērtēt visus lēmuma juridiskos aspektus vai apstrīdēt tā tiesiskumu. Tomēr jānorāda, ka Administratīvais departaments ignorējis sūdzētāju norādi, ka lēmumu par pieminekļa pārņemšanu Pieminekļu valde drīkst pieņemt vienīgi tad, ja spēkā ir abi divi nosacījumi – piemineklis bojājas un īpašnieks to nekopj vai nespēj kopt saskaņā ar Pieminekļu valdes norādījumiem. Lēmumā par Jelgavas arhīva pārņemšanu rakstīts tikai tas, ka arhīvs netiek pienācīgi kopts. Arī vēlākajā Izglītības ministrijas paskaidrojumā netika minētas pazīmes, kas apliecinātu pieminekļu bojāšanos. Pat A. Švābes novērojums, ka "dokumentu vairums ir vai nu neregistrētas lapas, vai nepaginēti sējumi, no kuriem katrs lietotājs var izņemt un aiznest projām atsevišķus dokumentus",⁵⁴ norāda vien uz dokumentu

pazušanas iespēju, nevis uz pazušanas (bojāšanās) faktu. Tāpat Senāts nepievērsa uzmanību tam, ka Pieminekļu valde arhīva īpašniekiem ne reizi nebija devusi nekādus norādījumus par to, kā novēršami trūkumi arhīva darbībā, un ka biedrības nemaz īsti nebija informētas par to, ka Pieminekļu valdes darbinieki 1933. gada pārbaudēs konstatējuši kādus nepieļaujamus trūkumus. Apejot šīs visai pamatotās iebildes, Senāta Administratīvais departaments varēja paziņot, ka izglītības ministrs *“rīkojies saskaņā ar [...] noteikumiem un savas kompetences robežās”*. Līdz ar to valsts augstākā juridiskā instance pilnībā leģitimēja Pieminekļu valdes rīcību.

Veiksmīgie tiesas procesi Pieminekļu valdei ļāva justies kā stāvokļa noticejai un savas pilnvaras tā turpmāk bija gatava tulkot ārkārtīgi plaši. Piemēram, 1937. gada februārī Kurzemes provinces muzejam tika pārņemta konkrētu darbinieku pieņemšana un direktora maiņa, jo *“saskaņā ar “Noteikumiem par pieminekļu aizsardzību” par muzeja kolekciju nodošanu citās rokās vai vispāri notiekošām pārmaiņām kolekciju īpašnieci bija jāziņo Pieminekļu valdei”*.⁵⁵ Tātad Pieminekļu valde uzstājās tā, it kā ar kultūras vērtību aizsardzību saistītās nevalstiskās organizācijās drīkstētu ietekmēt pat personāla politiku. Tāpat Pieminekļu valde viegli atvairīja A. Feiereizena norādi, ka valsts glabāšanā nonākušās kolekcijas tomēr joprojām ir biedrības īpašums un biedrības biedriem ir tiesības tās izmantot. 1936. gada augustā Pieminekļu valde paziņoja, ka biedrība tik tiešām arī turpmāk uzskatāma par pārņemto vērtību īpašnieku, taču šis statuss tai nepiešķir nekādas īpašas tiesības, jo *“visas pārņemtās kolekcijas glabās un pārzinās Pieminekļu valde vai cita iestāde viņas uzdevumā, un vienīgi Pieminekļu valde kā glabātāja dos atļauju (arī minētās biedrības biedriem) pārņemtās kolekcijas apzināt un pētīt”*.⁵⁶ Tādējādi valsts slēptā formā faktiski bija veikusi arhīvu konfiskāciju.

Konteksts

Domājams, ka vācbaltiešu organizācijas vēl pirms tiesas procesu noslēgšanās apzinājās, ka cerības atgūt arhīvus ir minimālas. Šķiet, tām pat lika noprast, ka pretdarbības iespējas ir visai ierobežotas. Saskaņā ar V. Šlaua liecību, F. Balodis viņam norādījis, ka sūdzība pret Pieminekļu valdi ir nepārdomāts solis. Biedrībai vinnējot prāvu, nākamajā dienā tiktu pārņemta visa muzeja kolekcija.⁵⁷ Skaidrs, ka Pieminekļu valde bija gatava aizstāvēt savus lēmumus, jo konflikts par arhīviem nebūt nebija vienīgais,

kas 30. gados izcēlās pieminekļu aizsardzības jautājumos. Ir tikai normāli, ka kultūras vērtību sargātāji nonāk konfliktā ar īpašniekiem, kas gatavi protestēt un pat tiesā apstrīdēt savas tiesības ierobežojošus lēmumus. Tomēr vācbaltiešu arhīvu gadījumā Pieminekļu valde rīkojās bez vērā ņemamiem iepriekšējiem brīdinājumiem un izteiktās pretenzijas bija visai pārspīlētas un diskutablas. Turklāt tika ignorēts fakts, ka īpašnieki lielā mērā bija bijuši arī šo vērtību veidotāji un ilglaicīgi vācēji, kas atbildību par šīm vērtībām bija uzticējuši pieredzējušiem speciālistiem.

Tādējādi arhīvu konfiskācijas gadījumā lielu lomu spēlēja tieši aizspriedumi un saspringtās attiecības starp latviešiem un vācbaltiešu minoritāti, kā arī latviešu vēsturnieku ideoloģiskās nostādnes. Iepazīstoties ar tā laika latviešu vēsturnieku atmiņām vai rakstiem, kas veltīti historiogrāfiskiem jautājumiem, priekšstatu par vācbaltiešu vēsturnieku devumu un lomu Latvijas vēstures zinātnē var reducēt uz trim izteikumiem: 1) visa vēstures pētniecība senāk atradās vācu rokās, 2) vāciešus vēsturē interesējis tikai savu privilēģiju pamatojums, 3) lai nodrošinātu sava vēstures skatījuma dominanci, vācieši kontrolēja visus arhīvus un vēstures liecību krātuves.⁵⁸ Šāds vērtējums nenoliedzami bija viegli uzturams spēkā, taču savs pamats būtu bijis arī pilnīgi citādi interpretācijai. Vācbaltiešu intereses trūkums par latviešu vēsturi pirms 1918. gada pilnībā izprotams arī tāpēc, ka latviešu nācija tikai veidojās. Pat A. Tentelis, 1926. gadā novērtējot vācbaltiešu vēsturnieku agrāko gadu devumu, atzina, ka specifiskās intereses *“vāciešiem pārņemt nevaram: viņi interesējās par savas tautas likteni, par saviem sasniegumiem un neveiksmēm, pārspīlējot šād un tad savu nozīmi. Tie slāņi, uz kuriem viņi balstījās savā dzīvē, bija taču vācu politikas objekts, ne vairāk, tādēļ pēc viņu domām atstājami bez ievērības”*.⁵⁹ Citiem vārdiem sakot, pētījumi par latviešiem nebija aktuāli, tiem nebija atbilstošas konjunktūras un pat latviešu sabiedrībā trūka pieprasījuma pēc savas vēstures zinātniskas izpētes. Arī tāpēc pirms Pirmā pasaules kara nebija latviešu vēsturnieku. Ne jau arhīvi bija slēgti latviešu pētniekiem, drīzāk gan nebija tādu latviešu pētnieku, kas vēlētos un spētu strādāt arhīvos. Taču, kad 20. un 30. gados zinātniskā stāža ziņā jaunie latviešu vēsturnieki nāca klajā ar jauniem metodoloģiskajiem uzstādījumiem un interesēm, tad vāciešu iepriekšējo klusēšanu par šiem jautājumiem viņi labprātāk iztulkoja nevis kā intereses trūkumu, bet gan kā faktu un dokumentu ļaunprātīgu slēpšanu. Vienlaikus, piemēram, A. Spekke

un A. Švābe memuāros apliecinājuši, ka vācbaltiešu arhivāri un bibliotekāri H. Bruinings, N. Bušs un A. Feiereizens tiem snieguši nozīmīgu palīdzību, iepazīstinot ar sev uzticēto dokumentu krātuvju vērtībām.⁶⁰ Savukārt, izvērtējot konkrētos piemērus, kuros latviešiem liegta pieeja kādiem arhīviem vai dokumentiem, redzams, ka tie attiecās vai nu uz tālu pagātņi – 19. un pat 18. gadsimtu –, vai uz arhīviem ārzemēs.⁶¹ Tādējādi skaļi paustie apgalvojumi par vāciešu vēlmi slēpt arhīvus visdrīzāk bija pretrunā ar reālo praksi laikā, kad vācbaltieši bija akceptējuši Latvijas valsts pastāvēšanu.

Līdz ar Valsts vēsturiskā arhīva nodibināšanu un pirmajiem lielajiem dokumentu ieguvumiem 20. gadu sākumā pilnīgā latviešu vēsturnieku rīcībā gan bija nonākusi ievērojama dokumentu krātuve, taču prasmīgu avotpētnieku un arhivāru trūkums tik vienkārši novēršams nebija. Tāpēc tieši Valsts arhīvs, nevis kāda no vācbaltiešu krātuvēm saņēmis ne pārāk glaimojošu A. Švābes vērtējumu – tas bijis *“diezgan haotiskā stāvoklī”*.⁶² Saprotama bija latviešu vēsturnieku vēlme radīt savu visaptverošu un visus laika periodus nosedzošu skatījumu uz vēsturi pēc iespējas ātrāk, taču tam bija nepieciešami sakārtoti arhīvi. Tādus savukārt, šķiet, bija vieglāk konfiscēt, nevis izveidot pašiem. Iespējams arī, ka sāncensībā ar vācbaltiešu vēsturniekiem vērtīga šķita iespēja no jauna interpretēt tos avotus, kuri historiogrāfijā jau bija sen pazīstami un glabājās, piemēram, Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības arhīvā.

Tomēr svarīgi apzināties, ka viena lieta ir zinātnieku vēlmes un ieceres, bet cita – šo ideju juridisks pamatojums un realizācija dzīvē. 1935. gada rudenī noritējušās vācbaltiešu arhīvu pārņemšanas kontekstā ir zīmīgi, ka tā paša gada 8. oktobrī Ministru kabinets izšķīrās par nepieciešamību nodibināt vēstures pētīšanas institūtu.⁶³ Abu šo pasākumu īstenošanai sevišķi svarīgs priekšnosacījums bija K. Ulmaņa autoritārā režīma ciešā idejiskā saikne ar vēsturi, precīzāk, latviešu vēsturi, kas bija nozīmīga ideoloģijas sastāvdaļa, kam jāpalīdz audzināt nacionālo lepnumu un pašapziņu.⁶⁴ Tādējādi izglītības ministrs, vēstures profesors, kādreizējais Pieminekļu valdes darbinieks un latviskās vēstures aizstāvis A. Tentelis varēja kļūt par vienu no galvenajiem K. Ulmaņa režīma ideologiem un zinātnes dzīves organizētājiem.⁶⁵

Avotos tik tiešām rodamas norādes, ka ierosme arhīvu konfiskācijai nākusi nevis no Pieminekļu valdes, bet gan no Ministru kabineta. F. Balodis privātā sarunā gan Kurzemes literatūras un mākslas biedrības priekšsēdētājam V. Šlauam, gan arī netiešāk Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības

priekšsēdētājam A. Feiereizenam esot atzinis, ka arhīvu pārņemšanas iemesls bijis nevis to stāvoklis, bet gan izglītības ministra vēlme visus privātos vēstures arhīvus koncentrēt Valsts arhīvā.⁶⁶ Šādam apgalvojumam varētu būt pamats, jo, kā minēts jau iepriekš, A. Tentelis 1935. gada sākumā tika iecelts par Rīgas vēstures un senatnes pēfītāju biedrības arhīva aprakstīšanas darbu vadītāju un tādējādi bija labi informēts par šīs dokumentu krātuves vērtību. Turklāt jau 1923. gadā, iespējams, agrāk nekā citi latviešu zinātnieki, viņš bija definējis nepieciešamību *“vākt to, kas gul izklaidu izkaisīts vēl mūsu pašu zemītē, dažādos arhīvos, privātās galda atvilktnēs, pat pažobelēs”*.⁶⁷ Būdam viens no pirmajiem akadēmiski izglītojamiem latviešu vēsturniekiem un vēstures metodoloģijas pasniedzējs Latvijas Universitātē, A. Tentelis skaidri apzinājās vēstures avotu pieejamības nozīmi zinātnes attīstībā. Tāpēc droši vien nav nejaušība, ka arhīvu pārņemšanas process aizsākās tik drīz pēc 1935. gada 11. jūlija, kad A. Tentelis atkārtoti stājās Pieminekļu valdes darbību uzraugošās Izglītības ministrijas priekšgalā.⁶⁸

Tomēr F. Baloža norāde uz ieinteresētām personām Ministru kabinetā varētu būt bijusi arī vienkārša atbildības nastas novelšana uz klāt neesošu personu pleciem.⁶⁹ Dokumenti apliecina, ka Pieminekļu valdes vadība labprāt iniciēja arī citu vācbaltiešu kultūras vērtību pārņemšanu valsts kontrolē. Šis process nebūt nebija noslēdzies ar četru arhīvu nogādāšanu Valsts arhīvā. Iespējams, ka Pieminekļu valdes vadītāju arheologu F. Balodi mazāk interesēja manuskripti, vairāk – muzeju kolekcijas. Jau 1935. gada 23. septembrī, atsaucoties uz R. Šnores ziņojumu, F. Balodis izglītības ministram lūdza *“aizrādījumu, vai Pieminekļu valdei nebūtu paceļams arī jautājums par “Noteikumu par pieminekļu aizsardzību” 20. paragrāfa piemērošanu attiecībā pret Doma muzeju”*.⁷⁰ Lēmumu par Doma muzeja pārņemšanu Pieminekļu valde pieņēma 1935. gada 14. oktobrī, bet ministrs to akceptēja 1936. gada 6. aprīlī. Muzeja pārņemšanas process norisinājās 1936. gada vasarā, paralēli organizējoties Rīgas pilsētas vēstures muzejam.⁷¹

Savukārt 1937. gada februārī, plānojot izveidot Valsts vēsturiskā muzeja Zemgales nodaļu Jelgavā, Pieminekļu valde izšķīrās par Kurzemes provinces muzeja pārņemšanu savā glabāšanā. Taču izglītības ministrs ar piekrišanu vilcinājās, un tā paša gada decembrī Pieminekļu valde, apkopojusi jaunas ziņas par kļūdām Jelgavas muzeja materiālu uzskaitē, bija spiesta atkārtoti lemt par tā pārņemšanu.⁷² Šoreiz A. Tentelis pirms lēmuma pieņemšanas

vēlējās saņemt tieslietu ministra atzinumu. Lai gan H. Apsīša vērtējums bija Pieminekļu valdei labvēlīgs, jo *“precedenti šādai rīcībai ir jau bijuši iepriekšējos gados”*,⁷³ izglītības ministrs, domājams, neizšķīrās par aktīviem soļiem. Iespējams, šī vilcināšanās skaidrojama ar vispār novērojamo tendenci, ka Vācijas diplomātisko pasākumu rezultātā K. Ulmaņa režīma antivācisko pasākumu skaits mazinājās.⁷⁴ Līdz ar to atrisinājumu muzeju pārņemšanas jautājumā nesa vien Otrā pasaules kara sākums un vācbaltiešu izceļošana, kuras ietvaros 1939. gada 4. novembrī sabiedrisko lietu ministrs slēdza Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrību un Kurzemes literatūras un mākslas biedrību. Biedrību aktīvā lietvedība tika izvesta uz Vāciju, bet vēsturiskās kolekcijas – vēlreiz sadalītas, vienojoties Paritārajai komisijai.

Noslēgums

Tādējādi var apgalvot, ka vācbaltiešu zinātnisko organizāciju un ģilžu arhīvu pārņemšanas procesā cieši savijās dažādi aspekti: politiskā un tiesiskā situācija un autoritārā režīma ideoloģija, attiecības starp latviešiem un vācbaltiešiem un nacionālā taisnīguma izjūtas, un, domājams, arī personiskās ambīcijas. Diemžēl rūpes par dokumentiem, šķiet, bija viens no maznozīmīgākajiem faktoriem, kas tikai piesedza vēlmi nacionalizēt minoritāšu nevalstiskām organizācijām piederošas vērtības. Runāt par arhīvu konfiskāciju kā metodi dokumentu glābšanai tā brīža kontekstā ir visai grūti, atliek vien salīdzināt vācbaltiešu arhīviem izteiktos pārmetumus ar presē lepnī publicētajiem attēliem no Valsts arhīva, kur redzamas kāpņu telpās uz grīdas sakrautas pagasta valžu dokumentu kaudzes.⁷⁵ Tāpēc G. Jenša izteikumam, ka nav svarīgi, kādi motīvi vadīja Latvijas valdību, svarīgi, ka tas palīdzēja glābt arhīvu materiālus no iznīcības,⁷⁶ varam piekrist tikai tad, ja paturam prātā Otro pasaules karu, kura laikā uz Vāciju izvestie vācbaltiešu dokumenti cieta smagus zaudējumus.

A. Švābes biogrāfijā, kas pēc sava stila un noskaņas gluži labi varētu būt sarakstīta arī vienlaikus ar vācbaltiešu arhīvu pārņemšanu 30. gadu beigās, viņa skolnieks I. Šterns izsakās, ka 1936. gadā latviešu vēstures pētniecībā sācies jauns posms, jo Ministru kabinets 1936. gada 14. janvāra sēdē pieņēmis likumu par Latvijas vēstures institūtu un pirmo numuru piedzīvojis rakstu krājums *“Senatne un Māksla”*.⁷⁷ Faktiski jauni laiki Latvijas vēstures zinātnē aizsākās jau 1935. gadā, kad latviešu vēsturnieki sajūtās pietiekami spēcīgi,

lai administratīvā ceļā norādītu vācbaltiešiem, ka tie neiederas “*mūsu vēsturē*”, un, pārņemot arhīvus, ievērojami ierobežotu to iespējas pētīt savu vēsturi. Jaunie laiki nenoliedzami veicināja arī Valsts arhīva popularitāti un atpazīstamību latviešu sabiedrībā. Šodien Latvijas Valsts vēstures arhīvs labprāt lepojas ar vācbaltiešu veidotajiem arhīva fondiem. Taču svarīgi ne vien lepoties, bet arī apzināties, ka to ceļš uz arhīvu, tagadnes acīm raugoties, nebūt nebija pārāk pievilcīgs. Tieši tas uzliek jo lielāku atbildību, rūpējoties par šiem dokumentiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Kodolu veido Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) 223. fonda “Rīgas Lielā ģilde” 1. apraksts, 643. fonda “Lielā ģilde” 1. apraksts, 4038. fonda “Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrība” 2. apraksts, 5759. fonda “Kurzemes literatūras un mākslas biedrība un Kurzemes provinces muzejs” 2. apraksts. Tomēr faktiski pārņemto kolekciju un arhīvu apjoms bija daudz plašāks, un daļa materiālu šobrīd meklējama citos fondos.
- ² Weiss, H. Die historischen Gesellschaften. In: Rauch, G. v. (Hrsg.). *Geschichte der Deutschbaltischen Geschichtsschreibung*. Köln, 1986. S. 121–139; Schlau, W. Die Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst und das Kurländische Provinzialmuseum in Mitau. *Baltische Hefte*, 1968. 14: 5–107; Wörster, P. Einige Bemerkungen zur Arbeit der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde in Riga. In: *Das Dommuseum in Riga - Ein Haus für Wissenschaft und Kunst / Doma muzejs Rīgā - templis zinātnei un mākslai*. Marburg, 2001. S. 30–36.
- ³ Dopkewitsch, H. Die Grosse Gilde zu Riga. *Baltische Monatshefte*. 1936. 1: 8–24.
- ⁴ Plašāk, bet visai vienpusīgi norises apraksta Georgs Jenš savā Latvijas arhīvu vēsturei veltītajā monogrāfijā (Енш, Г. *Из истории архивного дела в Латвии*. Рига, 1981. С. 154–157). Izmantojot Leonīda Arbusova piemēru vācbaltiešu un latviešu vēsturnieku attiecību analīzei, arhīvu pārņemšanas jautājumam pieskāries arī Ilgvars Misāns, kuram autors ir pateicīgs par iespēju iepazīties ar vēl nepublicēto referātu (Misāns, I. Leonid Arbusow und die lettische Geschichtsschreibung). Līdzīgam jautājumam – vācbaltiešu muzeju pārņemšanai – pievērsusies Rasa Pārpuce (sk., piemēram, Pārpuce, R. Mītu atblāzmas Latvijas muzeju darbā 1930. gados. Grām.: Zellis, K. (sast.). *Miti Latvijas vēsturē*. Rīga, 2006. 80.–91. lpp.
- ⁵ *Valdības Vēstnesis*. 1919. 23. sept. (50).
- ⁶ Sk. Izglītības ministra 1920. gada 2. jūlija rakstu Ministru kabinetam (LVVA, 1632. f., 2. apr., 760. l., 10. lp.).
- ⁷ Valsts kancelejas Likumu kārtošanas nodaļas 1920. gada 5. jūlija atsauksme (LVVA, 1632. f., 2. apr., 760. l., 12., 13. lp.). Jāpiezīmē, ka arī 1926. gadā, izvērtējot iespējas atgūt to vērtīgo Vidzemes bruņniecības bibliotēkas daļu, kas bija nonākusi pie Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības, arhīva direktors J. Bērziņš norādīja, ka tiesiskā ceļā tas būtu ļoti sarežģīti (Sk. arhīva direktora J. Bērziņa un juriskonsulta P. Berga rakstus: LVVA, 1630. f., 1. apr., 144. l., 29.–31. lp.).
- ⁸ *Valdības Vēstnesis*. 1924. 7. nov. (254).
- ⁹ Turpat. 1932. 1. jūn. (120).
- ¹⁰ Turpat. 1923. 26. jūn. (133).
- ¹¹ Apraksta kartiņas sk. LVVA, 1630. f., 1. apr., 202. l. Pārsvārā tās ir kartiņas no sadaļas “*Briefe, Dokumente, Kurland*”. Tiesa, viena kartiņa sastādīta arī 1932. gada 28. septembrī.
- ¹² Sk. izrakstus no Pieminēkļu valdes sēdes protokoliem: LVVA, 1630. f., 1. apr., 144. l., 24., 48. lp.; arī: turpat, 1632. f., 2. apr., 952. l., 7. lp.
- ¹³ *Valdības Vēstnesis*. 1932. 7. sept. (201): pieminēklis Nr. 1022 – Kurzemes literatūras un mākslas biedrībai piederošais muzejs (arheoloģijas, vēstures un mākslas nodaļas) un arhīvs; Nr. 1024 – Liepājas pilsētas muzejam piederošie un muzeja telpās novietotie pieminēkļi un kolekcijas ar

arheoloģijas, etnogrāfijas, vēstures un mākslas vērtību; Nr. 1026 – Rīgas vēstures un senatnes pētīšanas biedrībai piederošais Dommuzejs, arhīvs un bibliogrāfiskie retumi, kā arī šinīs iestādēs deponētie un novietotie pieminekļi; *Valdības Vēstnesis*. 1932. 10. sept. (204): pieminekļi Nr. 1071 – Rīgas Lielai ģildei piederošie pieminekļi ar vēstures un mākslas vērtību.

¹⁴ *Valdības Vēstnesis*. 1932. 3. okt. (223).

¹⁵ Sal. I. Ušerovskas sastādīto kartiņu katalogu: LVVA, 1630. f., 1. apr., 203. l.; R. Malvesa atmiņas “Mani Liepājas stāsti” (manuskripts): LNB, R, A 105-342, 6.–15. lp. Par norādi uz R. Malvesa atmiņām un iespēju izmantot to norakstu raksta autors izsaka pateicību vēsturniekam Gustavam Strengam.

¹⁶ Sk. ģildes 1934. gada pilsapulces protokolu: LVVA, 643. f., 1. apr., 28. l., 10. lp., kā arī 1932. gada 8. augusta vēstuli Pieminekļu valdei: turpat, 9. l., 3.–5. lp.

¹⁷ Pieminekļu valdes 1935. gada 6. martā izsniegtā apliecināšana R. Malvesam: turpat, 1630. f., 1. apr., 84. l., 97. lp. Sal. K. Trocas, R. Malvesa un R. Snores liecības 1936. gada 20. februāra tiesas sēdē: turpat, 1536. f., 15. apr., 812. l. (I daļa, 76.–80. lp.).

¹⁸ Sk. inventarizācijas aktu vēlākus norakstus: turpat, 1630. f., 1. apr., 144. l., 17.–23. lp.

¹⁹ Telegrammas norakstu sk.turpat, 1535. f., 1. apr., 24237. l., 32. lp.

²⁰ Doma muzeja arhīva dokumentu reģistrācija. *Latvijas Kareivis*. 1933. 13. jūl.; LVVA, 1535. f., 1. apr., 24237. l., 30. lp. Pieminekļu valdes 1935. gada 22. februāra raksts A. Tentelim: turpat, 1630. f., 1. apr., 166. l., 58. lp.; Pieminekļu valdes 1935. gada 6. martā izsniegtā apliecināšana R. Malvesam: turpat, 84. l., 97. lp. Domājams, ar nelielu daļu no paveiktā iespējams iepazīties kartiņu katalogā: turpat, 208. l.

²¹ Sal.: turpat, 1535. f., 1. apr., 24237. l., 30. lp.

²² Šo dokumentu oriģinālus raksta autors nav atradis, izmantots to atreferējums tiesas lietā, sk. turpat.

²³ Turpat, 24236. l., 15., 29., 30. lp.

²⁴ Diemžēl Pieminekļu valdes fonds Latvijas Valsts vēstures arhīvā nesatur protokolu grāmatas, tāpēc 5. septembra sēdes gaita nav pilnībā skaidra.

²⁵ LVVA, 1632. f., 1. apr., 751. l., 109. lp.

²⁶ Turpat, 113. lp.

²⁷ Turpat, 115. lp.

²⁸ Turpat, 110. lp.

²⁹ Sal. Pieminekļu valdes paziņojumu: turpat, 4038. f., 1. apr., 226. l., 2. lp. un Kurzemes literatūras un mākslas biedrības 1935. gada 6. septembra valdes sēdes protokolu: turpat, 5759. f., 1. apr., 22. l., 9. lp.

³⁰ Sk. ģildes 1935. gada 20. septembra vecājo sola sēdes protokolu: turpat, 223. f., 1. apr., 33., 198. lpp.

³¹ Turpat, 643. f., 1. apr., 9. l.

³² Turpat, 5759. f., 1. apr., 89. l., 7. lp.; 223. f., 1. apr., 20. l., 16. lp.

³³ Turpat, 1630. f., 1. apr., 41. l., 65. lp.

³⁴ Sk. A. Feiereizena personas lietu Izglītības pārvaldes fondā (turpat, 3258. f., 1. apr., 1425. l.).

³⁵ Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta Ārzemnieku nodaļas, Valsts bibliotēkas un Pieminekļu valdes raksti Izglītības ministrijai (turpat, 1632. f., 2. apr., 774. l., 117.–119. lp.).

³⁶ Iesniedzot sūdzību Senātā, A. Feiereizena kādreizējais amats Lielajai ģildei tik tiešām kalpoja kā arguments, lai atspēkotu pārmetumus par nespēju kopt savu arhīvu (turpat, 1535. f., 1. apr., 24242. l., 1. lp.). Konfliktsituācija, kas saasinājās arhīvu pārņemšanas dēļ, bija iemesls arī L. Arbusova aiziešanai no profesora vietas Latvijas Universitātē, sk. Misāns, I. Leonid Arbusow und die lettische Geschichtsschreibung. S. 14, 15.

³⁷ Autoram zināmas ir tikai tās 16 publikācijas, kuras apkopojuši Pieminekļu valdes vai Izglītības ministrijas darbinieki, sk. LVVA, 1632. f., 2. apr., 751. l., 118., 119., 150., 151. lp. Īpaši jānorāda uz rakstiem: Unverständlicher lettischer Angriff auf das deutsche Volkstum: Beschlagnahme deutscher historischer Archive in Lettland. *Völkischer Beobachter*. 1935. 12. Sept. (255) S.7; Gegen das Deutschtum in Lettland. *Greifswalder Zeitung*. 1935. 14. Sept. (215) un Die Archive von Riga und Mitau: Methoden des lettischen “Denkmalschutzes”. *Berliner Tageblatt Berlin*. 1935. 18. Sept. (441).

- ³⁸ 1935. gada 20. septembra F. Baloža raksti Nr. 1263 un Nr. 1268 izglītības ministram: LVVA, 1632. f., 1. apr., 751. l., 149. lp.; 1630. f., 1. apr., 144. l., 77., 78. lp.
- ³⁹ Sk., piemēram, 1935. gada 26. septembra rakstus: Tautai atdod viņas vēsturi: Mēs nedrīkstam pieļaut, lai aiziet bojā vēsturiskie dokumenti. *Brīvā Zeme*; Vācu prese vēlīgi uztraucas. *Brīvā Zeme*; Valsts arhīvā novietoti privātie un vēsturiskie dokumenti: No bojāšanās pasargāti materiāli. *Brīvā Zeme*; Privātie arhīvi drošā glabāšanā. *Latvijas Kareivis*; Mūsu vēsture pieder mums: Apsveicami valdības soļi latviešu tautas vēstures materiālu saglabāšanā. *Latvijas Kareivis*; Mūsu vēsture pieder mums: Apsveicami valdības soļi latviešu tautas vēstures materiālu saglabāšanā. *Rīts*; Mēs rīkojamies pēc mūsu likumiem. *Rīts*.
- ⁴⁰ Tautas pienākums – sargāt savas vēstures pieminekļus: Mūsu atbilde “Völkischer Beobachter”, “Berliner Lokal-Anzeiger”, “Berliner Börsen-Zeitung” un citiem vācu laikrakstiem. *Jaunākās Ziņas*. 1935. 16. sept. (219). Ar pseidonīmu *Nordicus* 30. gadu presē publicējās LETA direktors Rihards Bērziņš-Valdēss.
- ⁴¹ Rīgas apgabaltiesas Rīgas pilsētas I iecirkņa izmeklēšanas tiesneša Iepriekšējās izmeklēšanas un 1. kriminālnodaļas tiesas lietu sk.: LVVA, 1536. f., 1. apr., 812. l.
- ⁴² Sk. iesniegumus izglītības ministram: turpat, 1632. f., 1. apr., 751. l., 172., 176., 177., 183., 184., 192., 193. lp.
- ⁴³ Trīs Senāta Administratīvā departamenta lietas sk.: turpat, 1535. f., 1. apr., 24236., 24237., 24242. l. Diemžēl raksta autoram nav nekādu ziņu par Liepājas Lielās gildes rīcību.
- ⁴⁴ Turpat, 1632. f., 2. apr., 752. l., 48., 76. lp.
- ⁴⁵ Domājams, tās ir Zengbušu firmas grāmatas, sk.: turpat, 3665. f. “Komanditsabiedrības A. G. Zengbušs un Ko korķu fabrika”.
- ⁴⁶ E. Švarca pieaicinātie liecinieki – *Mag. hist.* Anolds Feiereizens, Vilhelms Bute (LČ valdes loceklis), Katarina Troca (darbiniece LČ arhīvā), Ella Taube (darbiniece LČ arhīvā), Helena Dobkeviča (LČ arhīva lietotāja). E. Arņa aizstāvja pieaicinātie liecinieki – Roberts Malvess (PV līdzstrādnieks), Rauls Šnore (PV līdzstrādnieks, arheologs), Jānis Bērziņš (Valsts arhīva direktors, LU privātdocents), *Dr. hist.* Francis Balodis (PV priekšsēdētājs, LU profesors), Pēteris Arends (PV vecākais inspektors, arhitekts), *Dr. iur.* Arveds Švābe (LU profesors), Jānis Jaunzems (PV līdzstrādnieks) un Jānis Straubergs (Rīgas pilsētas bibliotekārs). Sūdzētājs kā ekspertus pieaicināja arī *Dr. phil.* Leonīdu Arbuzovu (LU profesors), *Dr. phil.* Albertu Baueru un *Dr. phil.* Hertu Ramm-Helmsingu. Runājot R. Malvesa vārdiem, “diplomātisku” iemeslu dēļ bija saslīmis un tiesā liecināt neieradās A. Švābe (sal. Malvess, R. Mans zinātnes darbinieka ceļš (Manuskripts LNB, R, A 105–193; tiesa, R. Malvesa minētie divi citi slimotāji – A. Tentelis un K. Straubergs uz tiesu nemaz nebija aicināti).
- ⁴⁷ LVVA, 1536. f., 15. apr., 812. l. (I daļa, 86.–90. lp.).
- ⁴⁸ Sk. turpat, 5759. f., 1. apr., 22. l., 26. lp.; 90. l., 30., 31., 63., 64., 70. lp.
- ⁴⁹ 1936. gada 24. janvārī Senāta Administratīvais departaments visās trijās lietās secināja, ka izglītības ministrs nav ievērojis 3 mēnešu termiņu paskaidrojuma iesūtīšanai. Taču pēc atkārtota atgādinājuma pagāja vēl gandrīz 2,5 mēneši, līdz 11. aprīli paskaidrojumi tika saņemti (sal. LVVA, 1535. f., 1. apr., 24236. l., 12.–14. lp.; 24237. l., 7.–9. lp.; 24242. l., 11.–13. lp.). Var teikt, ka administratīvo stāvokli valsts iestādes centās pielietot arī citos gadījumos, – kad vācu pārstāvji vēlējas saņemt norakstu no izglītības ministra lēmuma par arhīviem, tad viņi tika noraidīti. Savukārt par E. Arņa advokāta vēlmi iepazīties ar dokumentāciju iestājās arī Pieminekļu valde (sal. Pieminekļu valdes rakstu Izglītības ministrijai: turpat, 1632. f., 2. apr., 752. l., 25. lp.).
- ⁵⁰ *Valdības Vēstnesis*. 1935. 21. dec. (296).
- ⁵¹ LVVA, 3724. f., 1. apr., 4277. l. Jau tā paša gada 30. martā bija slēgta arī Liepājas Lielā gilde, kas bija labprātīgi pakļāvusies likumam par Tirdzniecības un rūpniecības kameru (turpat, 4278. l., 15. lp.).
- ⁵² Turpat, 1535. f., 1. apr., 24242. l., 20. lp.
- ⁵³ Senāta Administratīvā departamenta tiesas sēdes protokols: turpat, 24237. l., 36. lp.
- ⁵⁴ Šeit un tālāk sk.: turpat, 24236. l.
- ⁵⁵ Pieminekļu valdes 1937. gada 23. februāra raksts izglītības ministram: turpat, 1632. f., 2. apr., 776. l., 2. lp.

- ⁵⁶ Pieminekļu valdes sarakste ar Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrību: turpat, 4038. f., 1. apr., 226. l., 32., 35 lp.
- ⁵⁷ Kurzemes literatūras un mākslas biedrības 1935. gada 5. decembra valdes sēdes protokols: turpat, 5759. f., 1. apr., 22. l., 11. lp.
- ⁵⁸ Sk., piemēram, Zeids, T. Latviešu vēstures zinātnes attīstība, 1918.–1938. Grām.: *Ceļi: Rakstu krājums*, IX. Rīga, 1939. 89., 90. lpp.; Švābe, A. Mana dzīve. Grām.: *Trimdas rakstnieki*, I. [Kemptena], 1947. 221., 222. lpp.; Spekke, A. *Atmiņu brīži: ainas, epizodes, silueti*. Rīga, 2000. 87.–89. lpp.; sk. arī M. Stepermaņa interviju: Top neviltoja latvju tautas vēsture. *Jaunākās Ziņas*. 1936. 20. maijs (113). Trāpīga ilustrācija šiem uzskatiem ir arī jau minētais *Nordicus* raksts.
- ⁵⁹ Tentelis, A. Vēstures zinātne Latvijā, 1921–1926 (raksta manuskripts A. Malvesa fondā), LNB, R, A 105–56, 3. lp. Vēl plašākā, pat visas Eiropas kontekstā šī doma pausta arī Tentelis, A. Latvijas vēsturnieku tuvākie uzdevumi. Grām.: *Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas 18. rakstu krājums*. Rīga, 1926. 39. lp.
- ⁶⁰ Švābe, A. Mana dzīve. 220., 221. lpp.; Spekke, A. *Atmiņu brīži: ainas, epizodes, silueti*. 101., 104. lpp.
- ⁶¹ Turpat. 108.–111. lpp. (par Tizenhauzenu arhīvu Varšavā); Švābe, A. Mana dzīve. 221. lpp. (par Kēnigsbergas arhīvu); [Stepermanis, M.] Top neviltoja latvju tautas vēsture (par norisēm 1763. un 1880. gadā saistībā ar Vidzemes bruņniecības arhīvu).
- ⁶² Švābe, A. Mana dzīve. 229. lpp. Līdzīgus, tikai mazāk asus izteikumus sk. Zeids, T. Latviešu vēstures zinātnes attīstība, 1918–1938. Grām.: *Ceļi: Rakstu krājums*, IX. Rīga, 1939. 95. lpp. Sal. arī A. Tentela kritisko vērtējumu pirmajiem Valsts arhīvā veidotajiem avotu izdevumiem (Tentelis, A. Vēstures zinātne Latvijā, 1921–1926. 9. lp.).
- ⁶³ LVVA, 1307. f., 1. apr., 304. l., 252. lp.
- ⁶⁴ Butulis, I. Autoritäre Ideologie und Praxis des Ulmanis-Regimes in Lettland 1934–1940. In: Oberländer, E. (Hrsg.) *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944*. Padeborn u.a., 2001. S. 267, 268. Sal.: Misāns, I. Leonid Arbusow und die lettische Geschichtsschreibung. S. 12, 13. Tālaika vēsturnieku intereses labi raksturo dokumenti, kas saistībā ar pārmetumiem vācbaltiešu arhīviem tiek minēti kā apdraudēti: hercoga Jēkaba tirdzniecības līgums ar Angliju un Kurzemes hercogistes dokumenti kopumā, zemnieku likumdošanas materiāli un brīvības grāmatas, vecākie latviešu juridiskie teksti, konvolūts ar nosaukumu “*Letten*”, dokumenti par kuršu ķoniņiem, landesvēra kara arhīvs u. tml.
- ⁶⁵ Butulis, I. Kārļa Ulmaņa autoritārā ideoloģija Latvijā (1934–1940). Dažas pamatiezīmes. Grām.: *100 gadu kopā ar Vili Lāci: konferences materiāli*. Rīga, 2005. 13. lpp. Sal. arī Misāns, I. Leonid Arbusow und die lettische Geschichtsschreibung. S. 12, 13; Dunsdorfs, E. *Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks, Politikāis, Diktators, Mocekļis*. Rīga, 1992. 270., 271. lpp. Par A. Tenteli sk. arī: *Profesors Dr. honoris causa Augusts Tentelis: Dzīve un darbs*. Rīga, 2009.
- ⁶⁶ Sk. Kurzemes literatūras un mākslas biedrības valdes 1935. gada 5. decembra sēdes protokolu (LVVA, 5759. f., 1. apr., 22. l., 11. lp.) un, domājams, A. Feiereizena konfidenciālo pārskatu par 1935. gada septembra norisēm (turpat, 4038. f., 1. apr., 88. l., 6. lp.). Sarunā ar A. Feiereizenu F. Balodis nekonkrēti norādījis uz diviem (*sic!*) ministriem.
- ⁶⁷ Tentelis, A. Vēstures zinātne Latvijā, 1921–1926. 6., 7. lp. Sal. Tentelis, A. Latvijas vēsturnieku tuvākie uzdevumi. Grām.: *Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas 18. rakstu krājums*. Rīga, 1926. 39. lp.
- ⁶⁸ LVVA, 1307. f., 1. apr., 304. l., 194. lp.
- ⁶⁹ Par aizsargājamo pieminekļu sarakstu un tā interpretāciju tieši atbildīgā Pieminekļu valdes vadība, šķiet, līdzīgi rīkojās 1935. gada 11. septembrī, Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrībai atsakot iepriekš piesolīto iespēju atstāt tai daļu dokumentu, jo “kompetentā vietā Pieminekļu valde nav dabūjusi piekrišanu Jūsu lūguma izpildīšanai” (LVVA, 4038. f., 1. apr., 226. l., 4. lp.; sal. arī: turpat, 88. l. 6., 7. lp.).
- ⁷⁰ Turpat, 1632. f., 2. apr., 751. l., 155.–165. lp.
- ⁷¹ Sal.: turpat, 1630. f., 1. apr., 144. l.; 1632. f., 1. apr., 751. l., 247. lp.; 4038. f., 1. apr., 226. l., 21. lp.
- ⁷² Turpat, 1632. f., 2. apr., 952. l., 17., 102. lp.
- ⁷³ Tieslietu ministra paskaidrojums izglītības ministram 1938. gada 20. janvārī: turpat, 126. lp.
- ⁷⁴ Feldmanis, I. Umstellungsprozesse im Rahmen des Ulmanis-Regimes in Lettland 1934–1940. In: Oberländer, E. (Hrsg.) *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944*. Padeborn

u.a., 2001. S. 241. Arhīvu pārņemšanas gadījumā ziņu par Vācijas diplomātiskajiem soļiem trūkst. Zināms, ka Vācijas vēstniecība 1935. gada 29. novembrī un atkārtoti 1936. gada 25. janvārī piestādīja notu par to, ka līdz ar Rīgas vēstures un senatnes pēitāju biedrības dokumentiem Valsts arhīvā nokļuvuši arī depozitglabāšanā nodotie Vācijas pilsoņa Karla fon Reiterna dokumenti (sal. LVVA, 1632. f., 2. apr., 1079. l., 45., 53., 90., 96. lp.).

⁷⁵ Dokumentu debesskrāpis Āgenskalnā: Kā darbojas Valsts arhīvs? *Rīts*. 1935. 17. nov. (317).

⁷⁶ Енш, Г. А. *Из истории архивного дела в Латвии*. Рига, 1981. С. 155.

⁷⁷ Šterns, I. Vēsturnieks profesors Dr. iur. Arveds Švābe (1888–1959). Grām.: *Vēsturnieks profesors Dr. iur. Arveds Švābe (1888–1959): Biobibliogrāfija*. Rīga, 1998. 16. lpp.

Kārlis Zvirgzdiņš

ÜBERNAHME DER DEUTSCH-BALTISCHEN ARCHIVE DURCH DEN LETTISCHEN STAAT (HERBST 1935)

Im vorliegenden Beitrag wird darüber berichtet, wie die Archive der Rigaer Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga, der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst, der Großen Gilde zu Riga und der Großen Gilde zu Liepāja/ Libau in das Historische Staatsarchiv Lettlands gelangten. Diese deutschbaltischen Vereine hatten bedeutende historische Werte und Kulturschätze angesammelt, die 1932 unter staatlichen Denkmalschutz gestellt wurden. Am 5. September 1935 wurde vom Denkmalamt auf die Archive der vier oben genannten Vereine der Paragraph 20 der „Bedingungen zum Denkmalschutz“ angewandt, der erlaubte, das unter Denkmalschutz gestellte Denkmal in staatliche Verwahrung überzunehmen. Obwohl die Vorwürfe, dass die deutschbaltischen Gesellschaften nicht im Stande seien, ihre Archive in Ordnung zu halten, übertrieben und unberechtigt waren, wurden vom Gericht die Beschlüsse des Denkmalamtes und des Bildungsministers A. Tentelis legitimiert, wodurch faktisch die Konfiskation der Archive der Deutschbalten durchgeführt wurde. Diese Maßnahmen waren sowohl mit dem Wunsch der lettischen Historiker, die Positionen ihrer Geschichtsbetrachtung zu stärken, als auch mit der rechtlichen und ideologischen Situation zur Zeit des autoritären Ulmanis-Regimes verbunden.

Schlüsselwörter: das autoritäre Ulmanis-Regime, die Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst, das Historische Staatsarchiv Lettlands, die Große Gilde zu Liepāja/ Libau, Denkmalamt, die Große Gilde zu Riga, die Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga, die Deutschbalten.

Iesniegts 2009. gada 15. oktobrī